

*Спеціалізованій вченій раді ДФ 70.895.011
у Хмельницькому університеті управління
та права імені Леоніда Юзькова
29013, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 8*

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

КОМІСАРЕНКО Вікторії Дмитрівни

**«ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ ПРИ ЗАХИСТІ ОСОБИСТИХ
НЕМАЙНОВИХ ПРАВ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ»,**

*подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю
081 «Право»*

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Представлена Комісаренко Вікторією Дмитрівною дисертація на тему «Застосування практики ЄСПЛ при захисті особистих немайнових прав батьків та дітей» є завершеним комплексним науковим дослідженням, у якому автором досягнуто нових науково обґрунтованих результатів, що в своїй сукупності є істотними для формування єдиної концепції застосування практики ЄСПЛ для захисту особистих немайнових прав батьків та дітей, та розроблення конкретних пропозицій та рекомендацій з удосконалення правового регулювання відповідних зобов'язальних відносин.

Актуальність обраної Комісаренко В. Д. теми дослідження пов'язана із тим, що євроінтеграційні процеси, які мають місце в Україні вже протягом майже 30 років, безумовно, є першочерговою причиною для реформування та оновлення вітчизняного цивільного та сімейного законодавства. Процес рекодифікації цивільного законодавства, запроваджений в 2020 році, головним спрямуванням має усунення окремих логічних недоліків та

протирич національного цивільного законодавства, у тому числі договірною, і узгодження окремих його аспектів із законодавством Європейського Союзу.

Слід зауважити, що оновлення національного законодавства та приведення його у відповідність до європейських стандартів є однією з ключових вимог Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року, значення якої для зближення України з ЄС, процесів демократизації та лібералізації усіх сфер приватно-правових відносин важко перебільшити. У зв'язку з цим на сьогодні існуюча система захисту особистих немайнових прав батьків та дітей перебуває на стадії докорінних змін.

Сучасні реформи спрямовані на реалізацію вимог Європейського правового консенсусу. Саме усунення істотних та принципових недоліків механізму правового регулювання є безпосередньою метою реформування цивільного та сімейного законодавства, що відбувається сьогодні.

Варто також відзначити, що відповідно до статті 3 Конституції України, гарантування прав і свобод людини визначають зміст та спрямованість діяльності держави, а їх закріплення та забезпечення є головним обов'язком держави. Взаємні права батьків та дітей виступають винятково «чутливими» сферами правового регулювання. У кожній цивілізованій та розвинутій європейській державі права і свободи людини є пріоритетними в здійсненні правової політики, а тому законодавчі акти таких країн, спрямовані на піднесення особистості громадянина, визнання, гарантування та захист його прав і свобод.

Основною запорукою достатньої реалізації батьками та дітьми своїх особистих немайнових прав є їх належний та нормально функціонуючий захист. Зазначене має важливе значення з позиції того, що особисті немайнові права батьків та дітей як правове явище носять універсальний характер і з позицій публічно-правового регулювання відносяться до основних прав людини. Водночас, з боку приватно-правового погляду такі

права є втіленням широковідомої у наш час правової інституції особистих немайнових прав.

Зважаючи на це, варто відзначити актуальність обраної авторкою теми дисертації, яка присвячена дослідженню проблематики застосування практики ЄСПЛ при захисті особистих немайнових прав батьків та дітей.

За предметом дослідження обрана тема відповідає спеціальності 081 Право галузі знань 08 Право.

Аналіз дисертаційного дослідження дає підставу стверджувати, що мета, яку поставила перед собою дисертантка, була загалом досягнута.

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни. Дисертація виконана відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Дисертаційна робота складається з трьох розділів та шести підрозділів. У роботі наявні висновки до трьох розділів та загальні висновки, а також додатки. Слід відзначити, що структурна побудова роботи, є цілком вдалою та логічною, що сприяло проведенню успішного наукового дослідження та охопленню дослідницькою увагою майже всього спектру проблемних моментів, що виникають в процесі науково-теоретичного та практичного дослідження проблематики застосування практики ЄСПЛ при захисті особистих немайнових прав батьків та дітей.

Перший розділ дисертації присвячений дослідженню поняття особистих немайнових прав батьків та дітей у законодавстві та правовій

доктрині України та загальній характеристиці особистих немайнових прав батьків та дітей в правовій системі України.

Авторка послідовно аналізує правову природу особисті немайнові права в цілому, і права батьків та дітей. Варто відзначити досить вдалу конструкцію дослідження впливу практики ЄСПЛ на сучасний стан національного приватно-правового питань захисту особистих немайнових права, у тому числі прав батьків та дітей. Справедливо зазначає авторка, що особисті немайнові права в цілому, і права батьків та дітей зокрема, потрібно розглядати як суб'єктивні цивільні права. Ці права становлять певну органічну сукупність (групується навколо певних благ) та відповідно здійснюються комплексно. Вони належать одночасно кожному з членів сім'ї, тобто в ідеалі матері, батьку та дитини (дітям), але у процесі їх здійснення має місце множинність учасників відносин. Варто відзначити, що, незважаючи на певну революційність окремих поглядів та гіпотез здобувачки, вони є досить обґрунтованими та враховують сучасні проблеми правозастосування.

З теоретичної точки зору важливе значення має дослідження авторки, проведене в межах підрозділу 1.2 щодо загальної характеристики особистих немайнових прав батьків та дітей в правовій системі України в контексті їх відповідності принципам «відповідального батьківства», що сформульовані в європейських регулятивних актах.

У другому розділі дослідження зосереджено увагу на проблематиці поняття захисту особистих немайнових прав батьків та дітей у сімейному праві України та Європейських стандартах захисту особистих немайнових прав батьків та дітей та застосування практики ЄСПЛ.

Переконливою видається позиція авторки про необхідність нормативного удосконалення засад реалізації потенціалу судової практики ЄСПЛ при вирішенні судом сімейних спорів, яка повинна знайти своє відображення на рівні національного сімейного законодавства, що дозволило

запропонувати доповнення до положень діючого Сімейного кодексу України (підрозділ 2.1).

На підтримку заслуговує теза, відповідно до якої правовий інститут захисту особистих немайнових прав батьків та дітей спрямований на відновлення їх порушених суб'єктивних прав. Захист права допускається при наявності навіть одного єдиного об'єктивного факту порушення. Авторка переконливо наголошує, що наявність в сімейному праві широкого спектру заходів захисту стимулює учасників правовідносин належним чином здійснювати свої права і виконувати обов'язки, розширює сферу боротьби з правопорушниками. Заходи сімейно-правової відповідальності щодо особистих немайнових прав батьків та дітей передбачають, по-перше, застосування до правопорушника певної санкції, що полягає в додаткових обтяжливих обов'язках, по-друге, забезпечення захисту прав уповноваженої особи. Заслуговує на увагу висновок дисертантки про те, що захист відповідних прав ЄСПЛ належить до міжнародно-правового захисту сімейних прав та інтересів дитини, а рішення Суду можуть бути використані як прецеденти у національній правовій системі захисту особистих немайнових прав батьків та дітей як норми прямої дії.

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячено питанням динаміки правовідносин пов'язаних з застосуванням практики ЄСПЛ при захисті особистих немайнових прав батьків та дітей, зокрема підставам і способам захисту особистих немайнових прав батьків та дітей на основі досвіду правозастосування ЄСПЛ та формам захисту особистих немайнових прав батьків та дітей.

Важливе значення в межах проведеного дослідження також мають висновки дисертантки щодо необхідності запровадження в практику додаткових засобів захисту прав дітей, які мають превентивний характер, та застосовуються без відібрання дитини. Авторці вдалось довести ефективність запозичення європейського досвіду використання різноманітних допоміжних

інституцій, якими є судовий куратор, сімейний асистент, установи соціально-психологічної допомоги.

Висловлені авторкою думки, судження та пропозиції побудовані на аналізі достатньої кількості джерел (207) теоретичного (монографії, статті тощо) та практичного (законодавчі акти України та ЄС, окремі судові рішення) змісту. При цьому спостерігається вільне володіння дисертанткою матеріалом, що становить дослідницьку базу, наявність та вміле застосування навичок системного, формально-логічного та інших методів наукового дослідження. Особливо варто відмітити продемонстровану спроможність авторки критично оцінювати досвід України та ЄС у сфері правового регулювання застосування практики ЄСПЛ при захисті особистих немайнових прав батьків та дітей та здатність до вироблення якісних та змістовних пропозицій щодо удосконалення цивільного та сімейного законодавства України.

Кожний розділ роботи та дисертація у цілому закінчується висновками, зміст яких відповідає проведеному у розділі та дисертації дослідженню. Зроблені в роботі висновки є достатньою мірою новими та обґрунтованими, з більшістю з яких можливо погодитися.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором. Основні положення дисертаційного дослідження були викладені у п'яти публікаціях у фахових виданнях, з них чотири – у наукових фахових виданнях України, одна – у міжнародному науковому виданні, а також у чотирьох тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Практична і теоретична значимість отриманих результатів дисертаційного дослідження. У цілому дисертанткою дотримано високий науковий рівень проведення дослідження, що дозволило на підставі великого за обсягом наукового апарату зробити необхідні для дисертаційної роботи висновки. Містить робота й низку пропозицій практичного спрямування стосовно удосконалення чинного законодавства, які в цілому можуть бути підтримані на шляху їх впровадження в нормотворчій діяльності. Варто

відзначити також цікавий підхід авторки до викладення пропозицій до чинного законодавства, не викладаючи змісту конкретних норм, що є цілком виправданим з точки зору процесів рекодифікації цивільного законодавства, що мають місце на сьогодні, але можуть зайняти вагоме місце серед пропозицій, що ляжуть в основу оновленого законодавства України.

Серед отриманих дисертанткою нових конкретних науково обґрунтованих висновків та сформульованих положень на увагу заслуговують такі:

- обґрунтування положення, що особисті немайнові права батьків та дітей необхідно розглядати як суб'єктивні права, що становлять певну органічну сукупність (групується навколо певних благ) та підлягають комплексному здійсненню, належать одночасно кожному з членів сім'ї, тобто в ідеалі матері, батьку та дитини (дітям), а у процесі їх здійснення має місце *множинність* учасників відносин. Зазначене дозволило наголосити, що правовідносини батьків і дітей за суб'єктною ознакою значно відрізняються від правовідносин між подружжям, водночас особисті немайнові права батьків та дітей органічно взаємопов'язані з особистим немайновим правом на сім'ю;

- обґрунтування тези, що ефективна реалізація потенціалу судової практики ЄСПЛ при вирішенні судом сімейних спорів повинна знайти своє відображення на рівні національного сімейного законодавства, що дозволило запропонувати доповнення до положень діючого Сімейного кодексу України, шляхом формулювання окремої правової норми, викладеної у статті 11-1 Сімейного кодексу України: «Стаття 11-1. Врахування судової практики Європейського Суду з прав людини при вирішенні судом сімейних спорів «1. При вирішенні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати положення судової практики Європейського Суду з прав людини, якщо вони не суперечать вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства».

- доведення положення, що під захистом особистих немайнових прав

батьків та дітей необхідно розуміти застосування комплексу юрисдикційних на неюрисдикційних заходів, визначених законодавством України, міжнародними договорами, звичаями, шлюбним та іншими договорами і судовою практикою відповідно до положень сімейного законодавства України. Це дозволило сформулювати доповнення до статті 18 Сімейного кодексу України «Захист сімейних прав та інтересів», виклавши положення частини першої цієї статті у наступному вигляді: «1. Кожен учасник сімейних відносин може звернутися за захистом своїх особистих немайнових та майнових прав через застосування юрисдикційних на неюрисдикційних форм захисту визначених законодавством України, міжнародними договорами України, звичаями, шлюбним та іншими договорами і загальновизнаною судовою практикою відповідно до положень цього Кодексу», відповідно, частини 1 та 2 вважати частинами 2 та 3 ст. 18 Сімейного кодексу України.

Усе це в сукупності обумовлює належний рівень наукової достовірності дисертаційного дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у ньому.

Її результати можуть бути використані у подальшій науково-дослідній роботі, у сфері правотворчості й правозастосування. Крім того, вони можуть бути актуальними й корисними у навчальному процесі.

Зауваження та пропозиції за змістом дисертації. Віддаючи належне здобуткам дисертаційного дослідження Комісаренко В. Д., разом з тим варто звернути увагу на *висновки й твердження, що потребують додаткової аргументації під час захисту.*

1. Авторка пропонує доповнення до статті 18 СК України «Захист сімейних прав та інтересів», виклавши положення частини першої цієї статті у наступному вигляді: «1. Кожен учасник сімейних відносин може звернутися за захистом своїх особистих немайнових та майнових прав через застосування юрисдикційних на неюрисдикційних форм захисту визначених законодавством України, міжнародними договорами України, звичаями, шлюбним та іншими договорами та загальновизнаною судовою практикою

відповідно до положень цього Кодексу», відповідно, частини 1 та 2 вважати частинами 2 та 3 статті 18 СК України.

У зв'язку із цим виникає питання у доцільності зазначеної пропозиції, адже ч.1 ст. 18 СК України надає право кожному учаснику сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу; ст. 15 ЦК України передбачає право кожного на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства; а ст. 16 чітко передбачає способи захисту цивільних прав та інтересів. Тому вважаємо, що таке дублювання буде лише переобтяжувати Сімейний кодекс уточнюючими нормами.

2. Авторка пропонує доповнення до диспозиції частини третьої статті 4 СК України, виклавши її у такій редакції: «3. Кожна особа має право на проживання, виховання, спілкування та догляд в сім'ї, забезпечення здійснення її права на батьківство або материнство». При цьому таке положення є фактичним дублюванням ст. 5, 49, 50, 153 СК України.

3. До кореспондуючих прав та обов'язків прав батьків та дітей авторка відносить свободу пересування. Ми вважаємо, що свободу пересування більш доречно розглядати як гарантію держави, а не кореспондуючі права батьків та дітей.

4. Авторка зазначає, що перспективним напрямком захисту особистих немайнових прав батьків та дітей мають стати нормативні положення щодо врегулювання здійснення цих прав у «цифровому» середовищі, але при цьому не конкретизує, що саме мається на увазі.

5. Викликає сумнів пропозиція дисертантки закріпити право батьків керувати своїми дітьми, контролювати їхню поведінку, у тому числі в інтернеті, застосовувати до них примусові заходи з метою дотримання вимог батьківської влади. Доречно було б пояснити як це корелюватиметься із

правом дитини на особисте життя та його таємницю, а також правом на таємницю кореспонденції.

6. До неюрисдикційної форми захисту особистих немайнових прав батьків та дітей автор відносить різноманітні допоміжні інституції серед яких виділено судового куратора. При цьому зазначається, що куратора призначає суд. В чому ж полягає неюрисдикційна природа такої форми захисту?

Попри зазначений перелік зауважень та спірних моментів вони не впливають на загальну позитивну оцінку підготованої автором дисертації, її науковості та практичної значущості отриманих результатів.

В достатній мірі змістовно й в необхідній повноті відображає зміст дисертації й представлена авторкою анотація дисертації. Зміст анотації дисертації ідентично відтворює основні положення дисертації.

Оцінка змісту дисертації. Дисертаційне дослідження Комісаренко В. Д. містить результати її особистих досліджень. Висновки, пропозиції та рекомендації, у тому числі й ті, що характеризують наукову новизну, одержані авторкою особисто.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. Зважаючи на тему дослідження, варто відзначити значний масив опрацьованої авторкою літератури іноземною мовою та нормативно-правових актів ЄС, що, безумовно, обумовлено предметом дослідження і одночасно підкреслює достовірність зроблених висновків.

Дисертаційне дослідження Комісаренко В. Д. містить посилання на згадані авторкою у тексті джерела інформації в разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; автором дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано повну й достовірну інформацію про результати наукової діяльності, а також використані методики дослідження. У дисертаційному дослідженні не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації та інших порушень, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконаного дослідження.

Варто зазначити, що висловлені зауваження суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження Комісаренко В.Д. «Застосування практики ЄСПЛ при захисті особистих немайнових прав батьків та дітей». Слід підкреслити, що робота є цікавою, корисною, самостійною, завершеною творчою працею. За своїм змістом, науковими результатами, актуальністю та новизною є самостійним вкладом в науку цивільного права. Оформлення дисертації відповідає встановленим вимогам. Публікації у достатній кількості вміщено у наукових виданнях, визначених для оприлюднення положень дисертацій.

Таким чином, все вищезазначене дає підстави вважати, що дисертація Вікторії Дмитрівни Комісаренко на тему «Застосування практики ЄСПЛ при захисті особистих немайнових прав батьків та дітей» як за змістом, так і за оформленням відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567, Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 року № 167, а її авторка – Вікторія Дмитрівна Комісаренко заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право.

Офіційний опонент –

доктор юридичних наук, професор,

Народний депутат України

Микола СТЕФАНЧУК

